

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Деница Георгиева Топчийска

Департамент „Право“ на Нов български университет

Научна специалност: доцент в област на висше образование 3.Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.6. Право (теория на държавата и правото)

относно дисертационния труд на Любен Илиев Тодев

на тема: **„ЮРИДИЧЕСКИ ФАКТИ ВЪВ ВИРТУАЛНА СРЕДА“**

представен за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по научна област 3. “Социални, стопански и правни науки”, професионално направление 3.6. “Право”, научна специалност „Теория на държавата и правото. Политически и правни учения“ – Обща теория на правото в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“

Основание за представяне на рецензията: участие в състава на научното жури за защита на дисертационен труд, сформирано със Заповед № РД-38-603 от 16.10.2024 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“

Уважаеми членове на научното жури,

Като член на научното жури, определено със Заповед № РД-38-603 от 16.10.2024 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ за оценяване на дисертационния труд със заглавие „Юридически факти във виртуална среда“ на Любен Илиев Тодев, представям рецензия, изготвена на основание чл. 10, ал. 1 от Закона за развитието на академичния състав на Република България (ЗРАСРБ), чл. 32, ал. 1 от Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав на Република България (ППЗРАСРБ).

В съответствие с изискванията на ЗРАСРБ и ППЗРАСРБ за придобиване на научна степен „доктор“ пред научното жури кандидатът е представил дисертационен труд и 6 научни публикации. Дисертационният труд съответства на формалните изисквания, предвидени в чл. 27, ал. 2 от ППЗРАСРБ.

1. Информация за дисертанта

Любен Тодев е придобил ОКС „магистър“ по специалност „Право“ в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ през 2012 г. През 2020 г. е зачислен като задочен докторант в катедра „Теория и история на държавата и правото“ на ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“ по докторска програма „Теория на държавата и правото. Политически и правни учения“ – Обща теория на правото. В рамките на настоящата процедура дисертантът е представил доказателства за покритите от него минимални национални изисквания, с оглед на което е допуснат до защита за придобиване на образователна и научна степен „доктор“.

Към настоящия момент Любен Тодев е адвокат - член на Софийската адвокатска колегия. През академичната 2023/2024 г. е бил хоноруван преподавател по Обща теория на правото в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“. През академичната 2024/2025 г. е хоноруван преподавател по Информационно право в същия факултет.

В рамките на процедурата по публична защита пред научно жури дисертантът е представил необходимите материали: дисертационен труд, автореферат, автобиография, информация за научните приноси на автора и 6 публикации по темата на дисертационния труд. Към дисертацията е приложена декларация за оригиналност.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд.

Дисертационният труд на тема „Юридически факти във виртуална среда“ е в обем от 335 страници. Структурата на дисертационния труд обхваща въведение, три глави и заключение. Приложената библиография включва 65 заглавия на кирилица и 66 заглавия на латиница. За разработването на дисертационния труд са използвани препратки към актове на Съвета на Европа, Европейския съюз и източници от българското национално право. Считаю, че използваните източници са достатъчно, за да бъдат предпоставка за комплексно и аргументирано академично изследване, доколкото дисертационният труд е насочен към разработването на типов модел за юридически факт във виртуална среда относим и съобразен с българската национална правна система.

В увода на дисертационния труд се определя актуалността и предмета на научното изследване, формулират се неговите цели и задачи в областта на общата теория на правото. Дисертантът си поставя като непосредствена цел изясняването на понятието за юридически факт във виртуална среда, като се предложи негова дефиниция, която да

е от полза за процеса на нормотворчество и правоприлагане. Темата е значима и актуална за съвременната българска теория на правото, тъй като дава възможност да се осмислят чрез понятийния апарат на общата теория на правото все по-усложняващите обществени отношения, свързани с развитието на средата, базирана на информационните и комуникационните технологии. Този процес допринася за развитието на общата теория на правото като допълва и разширява съществуващия понятиен апарат, но също така дава възможност и за по-ефективно интегриране в националната ни правна система на международните актове и актовете на ЕС, които регулират онлайн пространството. Използваната от дисертанта методология, базирана основно на концептуален анализ чрез юридическата догматика, съответства на предмета на изследването.

Глава първа е насочена към изясняването на основните понятия, свързани с предмета на дисертационния труд. В първата част се разглежда понятието за юридически факт в контекста на българската правна традиция. Следва да бъде подкрепена възприетата от докторанта позиция, че юридическите факти са обстоятелства от материалната и социалната действителност, предвидени в хипотезата на правна норма, които са обвързани с настъпването на правни последици. В този смисъл те отразяват комплексното взаимодействие между фактическото и нормативното ниво. Дисертантът също така споделя тезата за регулативна функция на юридическите факти, макар и ограничена и несамостоятелна, тъй като включването им в хипотезата на правните норми насочва поведението на адресатите, с оглед на това дали правните последици са формулирани като диспозиция или санкция. Анализирани е класификацията на юридическите факти, възприета в съвременната българска правна теория.

Втората част е посветена на понятието виртуална среда и анализа на нейните качества, които определят спецификите на юридическите факти, осъществяващи се в нея. За целите на своето изследване дисертантът възприема понятие за виртуална среда, което е максимално абстрактно формулирано, така че да обхване най-различни конкретни проявления и да остане технологично неутрално. Възприето понятие за виртуална среда е базирано на правно изследване, което става основа на дисертационния труд в следващите му части. В дисертационния труд понятието не е съпоставено с използваното в американската юриспруденция понятие кибер-пространство, както и с възприетото в политиката и правните актове на ЕС понятие за цифрова или онлайн

среда, към които се правят препратки. Дисертантът застъпва тезата за приложимостта на правото във виртуалната среда, като загатва за дискусиите от 90те години на 20 век в американската юриспруденция за регулирането на киберпространството. Той посочва някои от теориите на техно-детерминизма, които определят значението на технологичната архитектура като регулаторно ниво в киберпространството и нейното взаимодействие с правото. Следва да се отбележи, че засегнатите теории биха били по-добре разбрани, ако бяха разгледани в контекста на правните системи, в които са били разработени. В академичната дискусия към момента не се спори за приложимостта на правното регулиране и необходимостта от него в цифровата среда, а по-скоро тя е насочена към разработването на регулаторни модели, в които правото си взаимодейства с другите „нормативни“ нива с оглед постигането на тяхната ефективност. Дисертантът поддържа позицията, която възприема софтуерния код/ технологичната архитектура единствено като фактическо ограничение за правното регулиране, която е до голяма степен дискуссионно.

Дисертационният труд възприема теоретичния модел, според който виртуалната среда се характеризира с първични и вторични качества и анализира тяхното значение. Докато първичните качества се отнасят до същността на виртуалната среда и като такива те са непроменими, вторичните качества са резултат на конкретния начин, по който са свързани техническите средства за съхраняване и обмен на информация. В този смисъл първичните качества се отнасят за всяко виртуално пространство, а при разглеждането на вторичните качества дисертантът насочва анализа си конкретно към Интернет с оглед на глобалното значение на мрежата. Като основни първични качества на виртуалната среда са разгледани: нейното битие като идеално явление; системност; технологична основа; относителна независимост от материалната действителност; човешко творение; възможност за моделиране, управляемост и конструиране; общодостъпност; глобална и локална виртуална реалност; автоматизъм; променливост и възстановимост. Дисертантът е възприел и разгледал като най-значими за задачите на изследването вторичните качества, които включват анонимността, децентрализацията, свободата на свързване на устройства и приложения, мрежовата неутралност и нехомогенността.

Третата част разглежда юридическия факт във виртуална среда, като формулира онези основни белези, които позволяват отграничаването му от другите видове юридически факти. Авторът разработва работно понятие за юридически факт във виртуална среда, според което това е предвиден от правна норма факт, който съдържа

характеристиките на обстоятелство, което се проявява във виртуалната среда. Работното понятие обхваща 3 вида юридически факти: 1/ факти, които се осъществяват във виртуалната среда чрез функционалностите на нейната технологична основа; 2/ факти, които са се осъществили в материалната действителност, но са записани в електронна форма; 3/ обстоятелства, които имат резултат във виртуалната среда директно, а не чрез използване на съществуващите в нея възможности.

Глава втора дисертантът си поставя за цел да анализира отражението на представените вече първични и вторични качества на виртуалната среда върху обстоятелствата, които се осъществяват в нея. В първата част се анализира отражението на първичните качества на виртуалната среда, като се обръща внимание на възможностите за записване, съхраняване, възпроизвеждане, разпространяване и заличаване на информация. Посочва се, че доколкото виртуалната среда и явленията в нея се конструират посредством човешка дейност, основната част от обстоятелствата във виртуалната среда представляват юридически действия. Обсъжда се дали това може да бъде променено с появата на изкуствения интелект. В изследването се обръща особено внимание на човешките действия по конструиране на виртуалната среда – включително чрез създаването и програмирането на различните устройства от нейната технологична основа в контекста на възприетия принцип за технологична неутралност. От гледна точка на целта на дисертационния труд е важен направеният анализ относно възможностите за моделиране и управляемост на виртуалната среда. Следва да бъде споделен и направеният извод, че съчетанието от възможности за моделиране и управляемост във виртуалната среда позволява правното регулиране да се осъществява не само чрез определяне на права и задължения, но и чрез изграждане на модели на поредици от юридически действия, които отговарят на изискванията на конкретни норми или правни институти.

Втората част насочва вниманието към специфичните характеристики на Интернет, като конкретна виртуална среда. Дисертантът обръща особено внимание на възможностите за идентификацията на ползвателите в Интернет, както и на условията, при които трябва да се признае правното значение на осигурените средства за идентификация. Вторичните качества на мрежата (нехомогенност, децентрализация, технологична неутралност) са разгледани в контекста на дискусиата за намиране на баланс между конкуриращите се права и законни интереси, напр. упражняването на контрол върху мрежата и правото на свободна стопанска инициатива, свободата на

изразяване, правото на лична неприкосновеност и защита на интелектуалната собственост.

В третата глава дисертантът си поставя за цел да разработи типов модел на юридически факт във виртуалната среда. Първата част откроява спецификите на юридическите факти във виртуалната среда по отношение на традиционните юридически факти. Следва да бъде споделена позицията на дисертанта, че поради качествата на виртуалната среда, всяко обстоятелство в нея се осъществява по специфичен начин спрямо материалната действителност. В този смисъл се разграничават две отделни категории човешки действия във виртуалната среда: 1/ насочени към нейното изграждане; 2/ насочени към използване на създадените до момента нейни възможности. Дисертантът подкрепя позицията за необходимостта от моделиране на виртуалната среда и създаване на модели за поведение в нея, подчинени на правото, за да се гарантират правомерните действия в нея. Чрез правото могат да се възложат права и задължения, както и да се установят стандарти, които да се спазват при този процес.

Във втората част се анализира класификацията на юридическите факти във виртуалната среда, както според критериите, приложими спрямо всички юридически факти, така и спрямо критерии, характерни само за тях. Анализирани са възможности за класифициране на юридическите факти с оглед на това дали имат последици във виртуалната среда, както и с оглед на това дали юридическите действия са пряко насочени към предизвикването на последици във виртуалната среда или настъпилите последици са само страничен ефект. Също така е направено разграничение между юридически факти, които оригинално възникват във виртуалната среда, и такива, които са възпроизведени или записани в нея. С оглед съвременното развитие на технологиите, използващи изкуствен интелект особено актуално изглежда делението на юридически факти, осъществени чрез непосредствени човешки действия и юридически факти, осъществени чрез автоматични системи включително с участие на изкуствен интелект.

В третата част е предложен типов модел, който би могъл да бъде следван от законодателя в процеса на юридизиране на обстоятелствата, които се осъществяват във виртуалната среда. При очертаване на модела дисертантът си поставя за цел да конкретизира обстоятелствата, които трябва да бъдат включени в хипотезата на правната норма с оглед повишаване ефективността на законодателството. Дисертантът

предлага, от една страна, модел за юридизиране на юридически факт на поведение, насочен към използване на вече съществуващите възможности на виртуалната среда, като го разделя в три варианта: 1/когато моделът на поведение може да се осъществи само във виртуалната среда, 2/ когато модел на юридическо действие, което може да се осъществи както във виртуалната, така и в материалната среда, 3/ виртуални юридически факти, при които се създават статични модели във виртуалната среда. От друга страна, в дисертационния труд е предложен модел за юридизиране на юридическо действие, насочено към изграждане на виртуална среда, който е разгледан в три варианта: 1/ действия, насочени към създаването на конкретна виртуална среда; 2/ действия, насочени към развитие или ограничаване на отделни качества на виртуалната среда и 3/ действия, насочени към създаването на модели за поведение във виртуалната среда с многократно действие.

В **заключението** на дисертационния труд са обобщени основните резултати от изследването.

3. Оценка на научните и на научно-приложните резултати

Научните резултати от дисертационния труд са в посока обогатяване на общата теория на правото. Те са насочени към изследване на същността и спецификите на юридическите факти във виртуалната среда, тяхната класификация, както и разработването на практически приложим модел на юридически факт във виртуалната среда. Трудът е насочен към разработването на нови класификации и понятия, които да дадат възможност за разработването на ефективно национално законодателство, насочено към регулиране на виртуалната среда.

4. Научни приноси и практико-приложни приноси

Представеният дисертационен труд съдържа редица научни приноси, който са авторова заслуга. Приносен момент представлява анализът на връзката между качества на виртуалната среда и особеностите на обстоятелствата, които се осъществяват в нея. Предложен е анализ на възприетия теоретичен модел, според който виртуалната среда притежава първични и вторични качества, както и на взаимодействието между тях с цел да се очертаят възможностите за регулиране на човешката дейност, насочена към изграждане на виртуалната среда.

Научен принос в областта на общата теория на правото представляват предложените и анализирани класификации на юридическите факти във виртуалната среда, както с оглед на традиционните критерии, така и с оглед на критерии, приложими само по отношение на тях.

Научен принос, който има също така практико-приложено характер, е предложеният типов модел на юридически факт във виртуална среда, в който е направен опит да се изяснят различните видове решения, които стоят пред законодателя при уреждане на различни видове юридически факти във виртуална среда.

5. Оценка на публикациите по темата на дисертацията

В рамките на настоящата процедура дисертантът е представил 6 публикации, свързани с темата на дисертационния труд, които са включени в научни издания с рецензиране. Темите, които се разглеждат анализират въпроси относно технологичната неутралност, електронната форма на волеизявленията и електронните удостоверителни услуги, смартдоговорите, както и ролята на правото в Интернет. Представените публикации показват интереса на автора към разглежданата в дисертационния труд тематика, както и неговата способност за научна дискусия.

6. Оценка на автореферата

В рамките на процедурата е представен Автореферат на дисертационния труд в обем от 35 страници, в който са изложени структурата, съдържанието и основните научни достижения. Направена е характеристика на дисертационния труд и са посочени научните приноси. Авторефератът коректно отразява съдържанието на представения дисертационен труд.

7. Препоръки

В дисертационния труд са засегнати различни аспекти на регулирането на виртуалното пространство, които свидетелстват за интереса на автора не само към конкретната изследователска тема, но и към по-широк кръг въпроси в тази област. С оглед на това бих препоръчала на дисертанта, ако това съответства с неговите изследователски планове, да задълбочи проучванията си върху теорията на регулирането на виртуалното пространство (киберпространството, цифровата среда) в контекста на изследванията на по-широк кръг от специалисти. Такъв подход би

предоставил по-цялостно разбиране както за възможностите, така и за ограниченията на правото като регулаторен механизъм, както във виртуалната среда така и извън нея. Това би спомогнало и за по-добро осмисляне на комплексния модел за управление на Интернет, който обединява международно, наднационално и национално регулиране.

Бих препоръчала да се обърне внимание и на анализа на политическите и правни актове на Европейския съюз, които са насочени към създаването на ефективно законодателство за регулиране на технологичното пространство и цифровата среда. Цитираните в дисертационния труд регламенти и директиви са именно резултат от тези усилия на европейските институции.

8. Заключение

Дисертационният труд „Юридически факти във виртуална среда“ съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговаря на изискванията на чл. 6, ал. 3 от ЗРАСРБ и чл. 27, ал. 1 от ППЗРАСРБ. Постигнатите научни приноси показват, че Любен Илиев Тодев притежава теоретични знания и способност за самостоятелно теоретично мислене, необходими по научна специалност „Теория на държавата и правото. Политически и правни учения“. Дисертантът отговаря на изискванията на чл. 6, ал. 1 от ЗРАСРБ и чл. 24 и 25 от ППЗРАСРБ.

На основание чл. 10, ал. 1 от ЗРАСРБ и чл. 32, ал. 1 от ППЗРАСРБ, давам своята положителна оценка на представеният дисертационен труд.

Предлагам на научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Любен Илиев Тодев в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки; професионално направление 3.6. Право (Теория на държавата и правото. Политически и правни учения. (Обща теория на правото)

11.12.2024 г.

Рецензент:

гр. София

доц. д-р Деница Топчийска